

УДК 336.71

ТЕНДЕНЦІЇ КОНЦЕНТРАЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНІЙ БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ

Н. Пайтра

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проведено аналіз концентраційних процесів банківської системи України. Зроблено висновки про необхідність укрупнення банків третьої та четвертої груп за класифікацією НБУ та обґрунтовано використання з цією метою злиттів та поглинань.

Ключові слова: банк, концентрація, злиття, поглинання.

Важливою тенденцією сучасної банківської системи є процеси концентрації капіталу. Не викликає сумніву той факт, що великі банки мають легший доступ до ресурсів, ширше регіональне охоплення та спектр послуг, краще технологічне забезпечення. Проте відсутність малих банків негативна, бо саме вони найбільш мобільно реагують на зміни кон'юнктури і швидко приймають рішення щодо конкретних шляхів задоволення нових потреб клієнтів. Визначення оптимального в банківській системі співвідношення між різними за розмірами банками відбувається за умов конкурентного ринку.

Вагомий внесок у дослідження консолідації банків здійснили такі українські науковці: З. Васильченко, О. Васюренко, В. Гесць, А. Грищенко, В. Лагутін, В. Міщенко, А. Мороз, С. Науменкова, О. Рубан, М. Савлук, В. Шелудько та інші. Незважаючи на широке коло видатних вчених, які здійснюють дослідження питань концентрації банківського ринку, фінансова криза сприяла виявленню проблем та перспективних напрямів їхнього удосконалення, що потребують додаткового дослідження.

Мета статті полягає у обґрунтуванні необхідності консолідації дрібних комерційних банків України з метою підвищення рівня конкурентоспроможності банківського сектору.

Концентрація може відбуватися двома напрямками [1, ст. 77]:

відкрита – через злиття і поглинання в банківській системі;

закрита – перетворення банків в дочірні структури більших за обсягом.

Перший варіант характерний для внутрішньої концентрації, другий – для зовнішньої, що розширює вплив іноземного капіталу на банківську систему України.

Тенденції попередніх світових криз свідчать, що саме в такі періоди відбувається найбільша кількість злиттів і поглинань серед малих і середніх банків. Проте міжкризові періоди стали характеризуватися злиттями і поглинаннями великих банків, що прагнуть таким чином посилити свої конкурентні позиції [4, ст. 174].

Світова криза виявила слабкі банки, їх невміння управляти ризиками та співставляти ресурси для активних операцій з термінами пасивних операцій. Проте це не означає, що ситуація є критичною у всіх банках. Лише окремі банки не матимуть перспектив прибуткового розвитку, а отже для продовження діяльності їм

доцільно об'єднатися з метою реструктуризації. Надприбутки, якими характеризувався банківський сектор, в найближчій перспективі очікувати ще не варто через значне подорожчання ресурсів та зменшення кількості напрямів прибуткового і не надто ризикового вкладення. Віддача від вкладеного капіталу буде довгостроковою, тому в багатьох банків виникне природний стимул до збільшення власного капіталу або пошуку надійного партнера для об'єднання.

Для оцінки концентрації світовою економічною наукою розроблено безліч методів, серед них два використовуються найчастіше та є найбільш показовими. Це індекс Херфіндаля-Хіршмана та показник CR-n.

$$XX = \sum_{i=1}^n \left(\frac{A_i}{\sum A_i} * 100 \right)^2, \quad (1)$$

де XX – індекс Херфіндаля-Хіршмана,

i – номер банку у сукупності,

n – кількість банків у сукупності,

A_i – показник відповідного банку,

$\sum A_i$ – сума показника для банківської системи.

Показник CR-n розраховується як частка n найбільших банків в загальному обсязі ринку.

Економічний зміст показника Херфіндаля-Хіршмана полягає у тому, що чим менше його значення, тим меншою мірою один або кілька банків панують на даному ринку, і тим рівномірніший розподіл ринкових часток серед усіх діючих на ринку банків.

Перевагами використання індексу Херфіндаля-Хіршмана є:

- 1) простота розрахунків (не потрібно проводити попередньої обробки даних);
- 2) легкість у поясненні отриманих результатів через загально визнані критерії числових значень цього показника;
- 3) порівняність інформації в умовах різних ринкових структур (можливість впливати на ринок одного банку, що контролює 50% ринку, відповідає ринковій владі банків-олігополістів);
- 4) незалежність індексу від розміру банківської системи;
- 5) показник відображає зміну частки на ринку найменшого або найбільшого банку.

Проте цьому індексу притаманна низка недоліків, зокрема він не відображає специфіку конкретної банківської системи та не чутливий до кількості банків на ринку.

У банківській практиці концентрація оцінюється також шляхом визначення часток активів або депозитів, контрольованих найбільшими банками. Такий підхід до визначення рівня концентрації того чи іншого ринку ґрунтується на розрахунку коефіцієнта концентрації CR-n, що характеризує частку у відсотках кількох (5, 10 чи більше) банків у загальному обсязі ринку. При цьому якщо значення даного коефіцієнта наближаються до 100, то ринок характеризується високим ступенем монополізації.

В США даний коефіцієнт використовувався для оцінки концентрації ринку. Коли частка чотирьох найбільших фірм перевищувала 75%, держава вводила

обмеження на злиття (поглинання) на ринку, а сам ринок характеризувався як монопольний.

Проте коефіцієнт концентрації CR-n нечутливий до різних варіантів розподілу часток між банками-монополістами (в п'яти найсильніших банків частки на ринку можуть бути більшими, ніж у решти банків, проте не рівномірні між собою, наприклад, 30%, 14%, 10%, 5% і 3%). Крім того, він є слабоінформативним стосовно гостроти конкурентної боротьби на досліджуваному ринку.

Згідно проведених нами розрахунків, вітчизняний ринок показує стійку тенденцію до концентрації власного капіталу, чистого прибутку та активів банків у групах найбільших банків (табл. 1-3, рис. 1-3).

Таблиця 1

Показники концентрації власного капіталу

	на 1.01.2007	на 1.01.2008	на 1.01.2009	на 1.01.2010	на 1.01.2011	на 1.01.2012	на 1.07.2012
CR-3	0,20	0,07	0,26	0,31	0,33	0,34	0,32
CR-5	0,29	0,01	0,35	0,40	0,42	0,42	0,39
CR-20	0,60	0,18	0,66	0,69	0,69	0,69	0,68
CR-50	0,80	0,28	0,86	0,87	0,85	0,04	0,84
CR-100	0,92	0,68	0,95	0,96	0,94	0,94	0,94
CR	1	1	1	1	1	1	1

Примітка: розраховано автором на підставі офіційних даних НБУ [3].

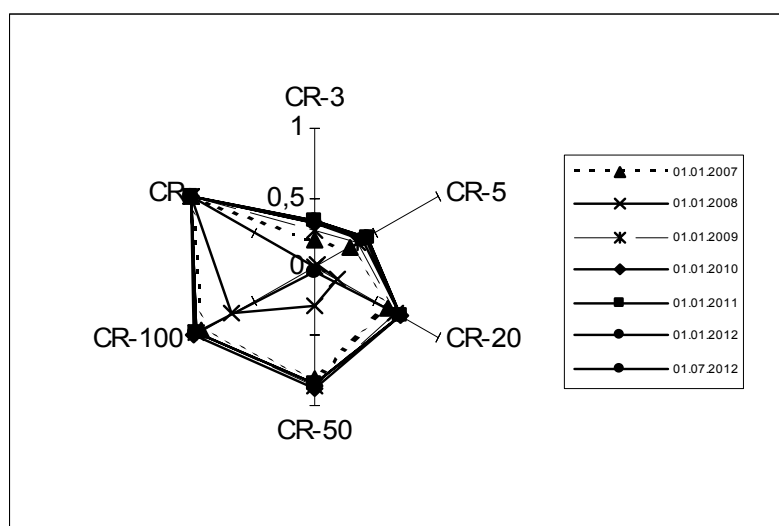

Рис.1. Концентрація власного капіталу банківської системи України

На рисунку 1 ми бачимо, що концентрація ринку за критерієм власного капіталу зростає за роками симетрично, а частки найбільших 3, 5, 20, 50 та 100 банків просто змінилися пропорційно (виключенням стали показники 2007 року у зв'язку з змінами нормативів капіталу).

Таблиця 2

Показники концентрації чистого прибутку

	на 1.01.2007	на 1.01.2008	на 1.01.2009	на 1.01.2010	на 1.01.2011	на 1.01.2012	на 1.07.2012
CR-3	0,42	0,39	0,37	-0,06	-0,14	-0,27	0,56
CR-5	0,52	0,50	0,50	0,05	0,10	-0,27	0,56
CR-20	0,78	0,80	0,84	0,68	0,71	0,57	1,11
CR-50	0,91	0,92	0,96	0,87	0,99	0,00	1,08
CR-100	0,98	0,98	0,98	0,89	0,99	0,91	1,14
CR	1	1	1	1	1	1	1

Примітка: розраховано автором на підставі офіційних даних НБУ [3].

Оцінюючи концентрацію прибутку, можемо спостерігати наявність від'ємних показників концентрації у 2010-2012 рр. Специфіка розрахунку цих даних пов'язана з тим, що прибуток банківської системи був від'ємним, а трьох і п'яти найбільших банків – додатним, що і спричинило зміщення даних та графіків.

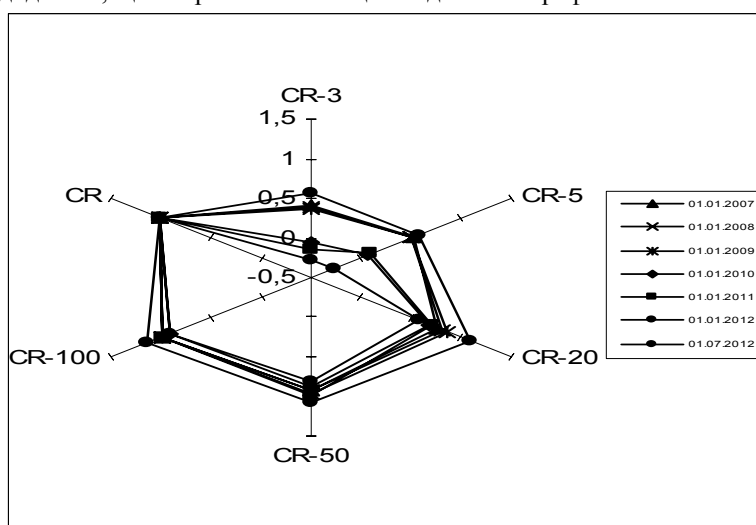

Рис. 2. Концентрація чистого прибутку банків України

Загалом, порівнюючи концентрацію чистого прибутку та власного капіталу, бачимо, що частка 3, 5 та 20 банків значно більші за критерієм прибутковості, ніж за критерієм власного капіталу. Так, частка 3 найбільших банків за обсягом власного капіталу складає 20%, а отриманим чистим прибутком – більше 40%, частка 5 банків – 30% і 50% (винятками є 2010-2012рр.), частка 20 банків – 60% і 80%, частка 50 банків – 80% і 97% відповідно. Згідно аналізу концентрація чистого прибутку значно більша, тобто на 10% банків припадає 90% прибутку, що свідчить про неефективність діяльності значної частки банків.

Показники концентрації активів

	на 1.01.2007	на 1.01.2008	на 1.01.2009	на 1.01.2010	на 1.01.2011	на 1.01.2012	на 1.07.2012
CR-3	0,23	0,22	0,19	0,23	0,26	0,28	0,29
CR-5	0,35	0,31	0,32	0,35	0,37	0,37	0,37
CR-20	0,66	0,61	0,59	0,72	0,71	0,70	0,70
CR-50	0,83	0,82	0,80	0,90	0,89	0,94	0,87
CR-100	0,94	0,92	0,91	0,97	0,97	0,97	0,96
CR	1	1	1	1	1	1	1

Примітка: розраховано автором на підставі офіційних даних НБУ [3].

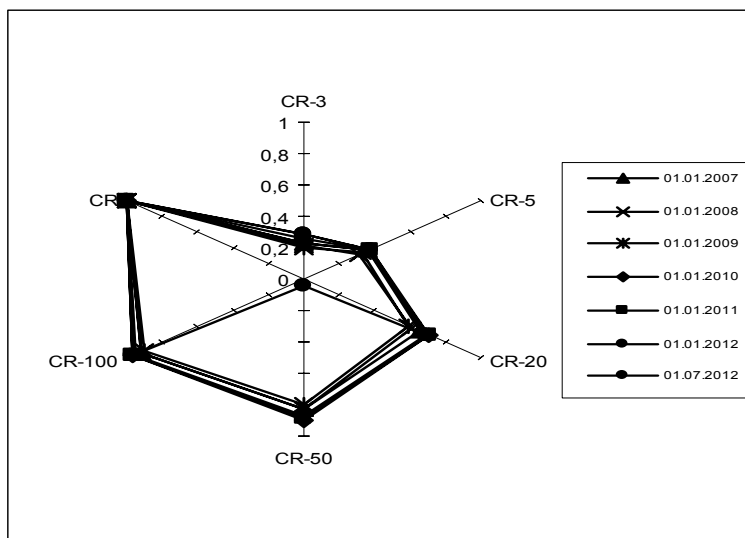

Рис. 3. Концентрація активів банківської системи

Такий же значний рівень концентрації бачимо за критерієм обсягу активів. Дані розрахунки свідчать про необхідність вживання заходів до банків четвертої групи, що сприятимуть зміцненню їхньої ролі у банківській системі України.

Дані розрахунку показника Херфіндаля-Хіршмана (табл. 4) підтверджують нерівномірність діяльності банківських установ та потребу в концентрації їхніх активів.

Показник Херфіндаля-Хіршмана

	01.01.2007	01.01.2008	01.01.2009	01.01.2010	01.01.2011	01.01.2012	01.07.2012
Власний капітал	275	272	379	492	500	484	450
Чистий прибуток/збиток	940	812	705	887	2707	5782	4607
Усього пасивів	374	348	354	375	407	426	445

Примітка: розраховано дисертантом на підставі опрацьованих даних (Додатки П-У)

Отже, оцінка банківської системи через показники Херфіндаля-Хіршмана та CR-n дозволила зробити висновок про значну централізацію активів та чистого прибутку. Більшість (близько 80%) банків володіють лише в межах 10% власного капіталу, прибутку та активів, що свідчить про необхідність об'єднань банків третього та четвертого кластера з метою створення належного рівня конкуренції більшим банкам.

Ринок вважається зрілим, коли з стадії формування переходить на стадію стабільного розвитку, що в свою чергу характеризується злиттями та поглинаннями як способом переділу ринків та сфер впливу.

Злиття і поглинання – це спосіб переходу корпоративного контролю над банком. Згідно Закону України про банки і банківську діяльність злиття означає припинення діяльності двох або кількох банків як юридичних осіб та передачу належних їм майна, коштів, прав та обов'язків до банку- правонаступника, який створюється у результаті злиття. Приєднання означає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передачу належних йому майна, коштів, прав та обов'язків до іншого банку.

Здійснення злиття чи поглинання має відбуватися на підставі загальної корпоративної стратегії. Зауважимо, що основними видами злиття та поглинання банків є інтеграція та диверсифікація. Якщо метою об'єднання є здійснення нової діяльності, то проводиться диверсифікація. Натомість, якщо метою є посилювати свої позиції у традиційному бізнесі, то мова йтиме про інтеграцію. Проте, зазвичай, операції зі злиття чи поглинання поєднують елементи інтеграції та диверсифікації.

В процесі інтеграції одним з найскладніших етапів є корпоративне управління, оскільки зазвичай банки, що об'єднуються, мають різні системи корпоративного управління, що призводить до конфліктних ситуацій в управлінні процесом інтеграції. Тому на перших етапах інтеграції важливо діяти послідовно, швидко, з дотриманням конфіденційності зосереджуватись лише на вагомих моментах діяльності об'єднання.

При поглинанні перевага знаходиться на боці більших за обсягом банків, що приєднують менші, над однаковими за розмірами об'єднаннями, оскільки в першому випадку адміністрація більша підпорядковує меншу без обговорень. У другому випадку можуть виникнути проблеми з переділом сфер впливу і інтересів, зменшення міри контролю та управління тощо.

Також перевагою користуються злиття чи приєднання на погоджених умовах, оскільки, в першу чергу, автоматична процедура переведення рахунків, кредитних справ клієнтів, інших договірних взаємин на баланс приєднуючого банку чи новоутвореної структури (у випадку злиття) в автоматичному порядку, без додаткового клопоту клієнтів. В той час як поглинання, особливо вороже, може викликати не лише потребу у створенні додаткових механізмів погодження відносин з клієнтами поглинутого банку (переоформлення договорів, зміна умов проведення операцій, закриття певних відділень тощо), так і відтік клієнтів, пов'язаний з небажанням співпрацювати з новим банком, навіть на кращих умовах.

Досвід укладання угод про злиття вітчизняних банківських структур показує, що в середньому тривалість їх оформлення сягає півтора-два роки. Основна частина часу припадає на здійснення ґрунтовної експертної оцінки та аудиту банку, що розглядається як об'єкт майбутньої угоди. Для вітчизняних компаній, що стоять на межі банкруства, злиття з потужним конкурентом, на нашу думку, є більш

прийнятною перспективою, ніж тривала та часто безрезультатна санаційна процедура.

Злиття можна розглядати як спосіб зменшення кількості конкурентів на ринку без картельної змови, але з метою розширення ринкової ніші та отримання більшого прибутку. Крім того, якщо злиття продумане належним чином, то його наслідками може бути така зміна у виробничих і організаційних структурах, що дозволять економити на витратах та збільшувати прибуток не лише за рахунок обсягів, а й за рахунок збільшення різниці «ціна - собівартість». Наприклад, входження іноземного капіталу в розвинений регіонально, функціонально та з широкою мережею клієнтів банк дає дві переваги: уникнення для іноземців бюрократичної тяганини і витрат на формування мережі, завоювання довіри та клієнтів. Для місцевого банку – здешевлює залучення капіталу, тобто збільшує прибуткову різницю (за умов стабільного курсу долара це була зручна схема отримання прибутку, оскільки банк не відчував валютних ризиків, а різниця ставок залучення в доларах та розміщення в гривнях коливалася від 10 до 15 % за рік).

У процесі дослідження проблеми капіталізації банків, не можна залишити поза увагою ще один істотний аспект. Як правило, підприємства всіх форм власності потребують власних надійних банків, а ті, в свою чергу, — власних підприємств-акціонерів. Нібито ідеальна ситуація для створення фінансово-промислових груп і інвестиційного буму. Проте в Україні близько ста малих банків і для багатьох з них підтримання навіть мінімально необхідного за законом статутного капіталу є проблемою. Тому виходом з ситуації може бути створення холдингів, які розв'яжуть проблеми одних і інших [2, ст. 11]. Такий досвід активно використовують іноземні банки-лідери, особливо характерними такі процеси є для Японії, де більшість банків створювалися в межах концернів для їх обслуговування, а лише згодом почали співпрацювати з населенням та іншими юридичними особами.

Процеси концентрації не можна розглядати окремо від питання про розмір банків, що функціонують у банківській системі. Твердження "занадто великий, щоб збанкрутувати" фінансова криза похитнула, але довела, що саме великому банкові значно легше отримати підтримку держави як системоутворюючому та такому, що може вплинути на стабільність банківської системи. Доречно тут згадати висновки канцлера ФРН А.Меркель, яка стверджує, що жодному банку не можна дозволити стати настільки великим, щоб він диктував умови регуляторів. Цю думку підтримує і уряд Британії, що розробляє заходи щодо примусового поділу великих банків.

У даному контексті треба звернути увагу і на той факт, що розміри малих банків в українському та європейському просторах неспівмірні. Вже давно ведеться обговорення необхідності злиттів та поглинань в середині системи, аби створені в результаті банки стали більш конкурентними.

Атрибутом малих банків є маневреність та близькість до потреб клієнтів. За рахунок відсутності масовості, їх портфелі активів виявилися не настільки погано укомплектованими, а оскільки в реаліях кризи вони не могли розраховувати на підтримку регулятора, тому намагалися самотужки знаходити ресурси для стабілізації діяльності. Хоча великі банки виграють за рахунок ефекту масштабу, наявність дрібних банків забезпечує обслуговування малого і середнього бізнесу та регіональних клієнтів.

Варто згадати також про концентрацію через розширення філійної мережі. Існує практика поглинання великими банківськими монополіями малих банків, що стають їх філіями. Розширення мережі філій дає змогу залучати нових вкладників та їхні

капітали. Зі скороченням кількості малих банків посилюються позиції на ринку банківських послуг великих банків і їх знання конкретних регіонів і сегментів ринку.

Жорстка конкурентна боротьба у кризові періоди призводить до витіснення малих і середніх банків великими, що в свою чергу призводить до монополізації всієї банківської системи. З практики свідчить, що поняття монополії є досить відносним, якщо говорити про США, то тут на початку XX століття монополістичним підприємствами вважалися ті, що мали розмір прибутків приблизно 1 млн. дол., то вже в кінці XX століття це підприємство вважається малим. Однак концентрація банківського капіталу у великих банках призводить до монополій. Великі банки мають змогу надавати всі можливі послуги клієнтам, а також розраховуватися за своїми зобов'язаннями, що приваблює клієнтів. Тобто тут необхідно визначити, що гостра конкуренція призводить до концентрації капіталу, а отже, до монополізації банківської системи.

На даному етапі доцільним для вітчизняних банківських установ вважаємо створення банківських об'єднань або холдингових груп, що є способом повільного злиття банків без суттєвої втрати незалежності на перших етапах створення. Для малих банків це хороший спосіб не лише відповідати нормативам Національного банку, отримувати кошти на ринку на кращих умовах, ніж самотужки, а й розширювати спектр послуг для своїх клієнтів через створення спільного для групи фінансового супермаркету, і, відповідно, підвищувати якість співпраці з контрагентами.

1. Булатова Е. Современные тенденции международной концентрации и централизации банковского капитала / Е.Булатова, Т.Марена // Вісник ТАНГ. – 2005. – № 5–2. – С.76–82.
2. Криклій А.С. Проблеми капіталізації банківської системи України в умовах глобалізації / А.С.Криклій, І.О.Лютый, Т.Б.Рихлінський // Економіка та держава. – 2007. – №5. – С. 10–13.
3. Офіційна Інтернет-сторінка Національного банку України : [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.bank.gov.ua.
4. Чуб О. Вплив іноземного капіталу на ефективність банківської системи України / О.Чуб // Вісник НБУ. – 2009. – № 4. – С. 56 – 65.

TRENDS IN CONCENTRATION IN THE DOMESTIC BANKING SYSTEM

N. Paitra

Ivan Franko National University of Lviv

The article contains analysis of the concentration process in the banking system of Ukraine. The conclusions about the need for consolidation of banks in the third and fourth groups NBU classification were made and reasonable use for this purpose mergers and acquisitions were grounded.

Keywords: bank, concentration, mergers, acquisitions.

ТЕНДЕНЦИИ КОНЦЕНТРАЦИИ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ**Н. Пайтра***Львовский национальный университет имени Ивана Франко*

В статье проведен анализ концентрационных процессов банковской системы Украины. Сделаны выводы о необходимости укрупнения банков третьей и четвертой групп по классификации НБУ и обосновано использование с этой целью слияний и поглощений.

Ключевые слова: банк, концентрация, слияние, поглощение.